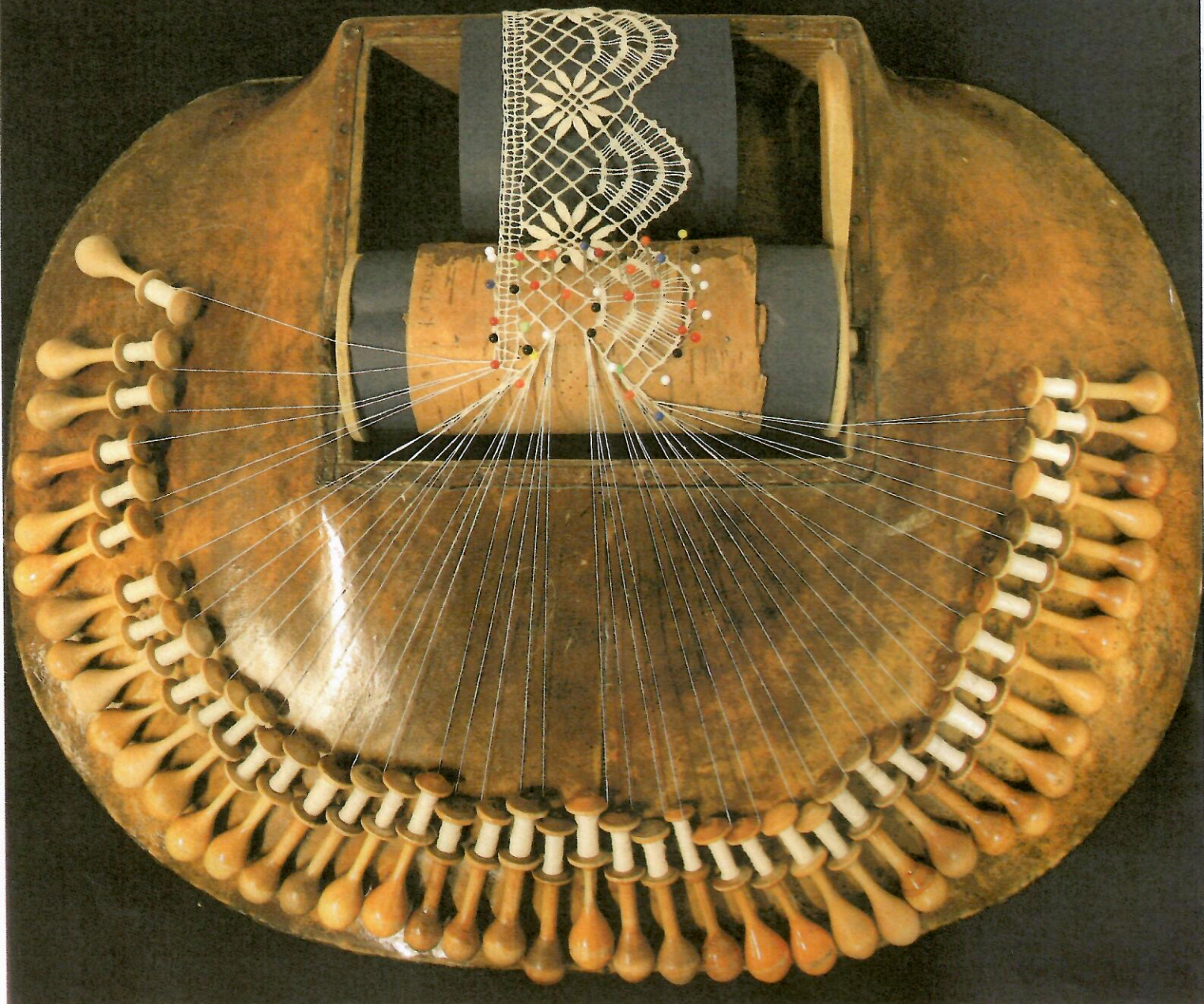

Pitsiposti

SUOMEN PITSINNYPLÄÄJÄT RY

Pitsityyny Heinämaalta, 1940-luku.
Kuva: Rauni Eskola

Heinämaan pitsi vai heinämaalainen pitsi?

Pitsin kutominen Heinämaalla

Mitä Heinämaan pitsi tai heinämaalainen pitsi on? Ensimmäinen luonnehdinta kuvaa Heinämaan pitsinkudontaan liittyvää laajempaa yhteisöllistä ilmiötä, mikä on jatkunut katkeamatta 1700-luvun lopulta asti. Jälkimmäinen ilmaisu kuvaa suppeammin pitsejä itsessään: malleja, materiaaleja tai tekotapaa. Tässä artikkelissa kuvataan pitsinkudonnan vaiheita ja nykytilaa Heinämaalla kummastakin näkökulmasta. Heinämaan pitsinkudonnan ympärille on muodostunut ainutlaatuinen paikallinen kulttuuri yli kylän rajojen. Pitsinnypläystä arvostetaan ja sen säilyttämistä pidetään tärkeänä, vaikka pitsinkudonta ja pitsien käyttö ovat muuttuneet vuosisatojen kuluessa. Artikkelissa käytetään, kuten useissa lähteissä, myös yleiskielen termiä nyplääminen ja nyplääjä pitsinkutomisen ja -kutojan rinnalla.

Käsityöläiskulttuuri

Ammattimaisesta pitsinkudonnasta Heinämaalla on virallinen tieto vasta vuodelta 1886, mutta muiden lähteiden perusteella on varmaa, että Heinämaalla on tehty pitsejä yli oman tarpeen jo paljon aikaisemmin. Itäisellä Uudellamaalla, mihin myös Orimattilan Heinämaan kylä kuuluu, on aikanaan ollut huomattavia herraskar-

tanoita. Säätyläisperheiden pukeutuminen heijastui myös paikallisen talonpoikaisväestön keskuuteen, mihin nyplättyjen pitsien käyttö kuului. Perunkirjojen mukaan orimattilalaisten talonpoikien, sotamiesten ja torpparien vaimoilla oli pitsikoristeisia tekstiilejä jo 1770-luvulla.

Heinämaalaiset pitsit ovat muodostuneet omaksi käsitteekseen 1860-1870-luvuilla, jolloin pitsinnypläyksen taito hävisi muualta entiseltä →

laajalta pitsinnypläysalueelta Hämeestä, Uudelta maalta ja Kymenlaaksosta tanujen ja tykky-myssyjen käytön vähenemisen myötä. Heinämaalla tehtiin myös muitakin kuin vain päähieneisiin tarkoitettuja pitsejä.

Käsityöläisyys on leimannut vahvasti heinämaalaista elämänmenoa. Kylän keskustassa on vieläkin jäljellä vanhaa mäkitupalaisasutusta: pieniä, yksinkertaisia ja siistejä taloja, joissa käsityöläiset asuivat. Vastaavaa rakennustyyliä ei tavata muualta Orimattilasta eikä naapuripiiristä. Kesän 2022 Pitsipäivillä on mahdollisuus tutustua kahteen näistä rakennuksista ja saada lisää tietoa kylän käsityöläiskulttuurista. Heinämaan rukoushuoneella, mikä on yksi pitsipäivien kohteista, on myös esillä kylän pitsiin liittyvää historiaa.

Mäkitupalaiset saivat toimeentulonsa käsityöammateista, koska muita mahdollisuuksia elannon hankkimiseen ei juurikaan ollut. Kotona tehtävää työtä arvostettiin ja erityisesti pitsinkudonta ja puuastioiden val-

mistus tukivat toisiaan. Syrjäinen sijainti edisti kylän omatoimisuutta ja yhteisöllisyyttä.

Käsityöläisten välillä oli runsaasti kanssakäymistä ja seurustelua. Nyplääjillä on ollut vanhastaan tapana vierailta toistensa luona ”tyynykylässä” ja kesäisin pitsinkutojat kokoontuivat pihalle nypläämään yhdessä. Talon nurkalle ripustettu pyyheliina kertoi kyläläisille, että he ovat tervetulleita taloon nypläämään. Pitsityyny otettiin mukaan vaaka-asennossa eikä nappuloita välttämättä sidottu kuljetuksen ajaksi. Pitsinkutomisen lomassa vaihdettiin kuulumisia ja puhuttiin kylän asioista, mutta toisilta saatiin myös neuvoja ja apua, jos nypläystyössä jonkin kohta tuotti vaikeuksia.

Käsityötaidot siirtyivät suvussa ja naapurustossa sukupolvelta toiselle, koska lapset oppivat vanhempiensa tai naapureiden ammatin työtä seuraamalla. 1800-luvun lopun nälkävuosina Orimattilan kunta avusti käsityötarpeiden hankkimisessa

Tyynty on vuodelta 1904, pohjaan on kaiverrettu tuo vuosiluku. Tyynty on myös lampaannahkaa ja lakattu aikanaan kovaksi. Lakkapinta on mennyt ajan saatossa mattapintaiseksi. Tyynyllä on tuohimyysteri, joka on ruudutettu 2 tai 3 mm myysterikalikalla. Pitsin malli on Tiuha-lehti ja lanka ohutta pellavalankaa. Nappulat ovat 1900-luvun alkupuolelta. Tyynty on täytetty lastulla ja purulla. Kuva ja kuvateksti: Rauni Eskola

ja lunasti nyplättyjä tuotteita. Tällöin myös mäkitupalaisten lapset, niin tytöt kuin pojatkin, alkoivat kutoa pitsiä myyntiin. Harjoittelupitsinä oli ensin 4 parin raippa. Myös tässä lehdessä oleva **Tiuhalehtoi-malli on tyypillinen harjoittelupitsi**. Lapsilla oli rippikouluikänsä asti ”pitsitinki” eli heidän piti kutoa tietty määrä pitsiä päivittäin. Lapset saivat pitää pitsistä saamansa rahat, tosin käytetystä langasta maksettiin äidille. Oman pienen pitsityynyn lapsi sai nypläyksen taidon opittuaan. Pitsinkutominen sopi myös iäkkäimmille, koska työ ei ollut raskasta.

Talollisten vanhat emännät saattoivat opetella nypläämään, kun he eivät enää jaksaneet osallistua talon töihin. Heinämaalla pidettiin huolta siitä, että muualta muuttaneet oppivat nypläämään; sulhanenkin saattoi opettaa nypläystä nuorikolleen. Kun pitsitinki loppui, pitsinkutomisesta tuli monille luonnostaan pääammati vielä sotien jälkeen. 1980-luvulla oli enää yksi ammattimainen ja 30-40 sivutoimista pitsinkutojaa, joiden ansiot jäivät vähäisiksi. Nytemmin ammattimainen pitsinkudonta ja puuastioiden valmistus Heinämaalla on loppunut. Kulttuurin muutosta kuvanee myös se, että Heinämaan Pitsinkutojat ry on saanut lahjoituksena hyväkuntoisia pitsityynyjä ja -välineitä, kun niille ei suvussa ole ollut enää käyttöä. Ilahduttavaa on, ettei välineitä ole myöskään haluttu hävittää.

Välineistö

Koska kylällä oli puutyön taitajia, pitsityyny, nappulat eli nypylät ja nypläysalustana käytetty kolmijalkainen pöytä, **renkku**, saatiin ”omasta takaa”. Nypläysvälineet olivat aikanaan arvostettu lahja tai isän antama tyyny toi muualle muuttavalle turvaa, koska nypläämällä oli mahdollista saada ainakin lisäansioita muun työn lisäksi.

Pitsityyny eli nypläystyyny on muodoltaan länsisuomalainen. Se päällystettiin lampaan nahalla ja lakattiin kovaksi. Kovalla pinnalla nypylät eli heinämaalaisittain nappulat luistivat liukkaasti ja työ eteni joutuisasti. Ansiotyö oli nopeatahtista nappuloiden heittämistä. Moni heinämaalainen muistaa, miten he lapsuudessaan illalla nukahtivat nappuloiden kopinaan tyynyllä ja aamulla heräsivät samaan tuttuun ääneen. Tyynyn täyteenä käytettiin rahkasammalta tai puutöistä

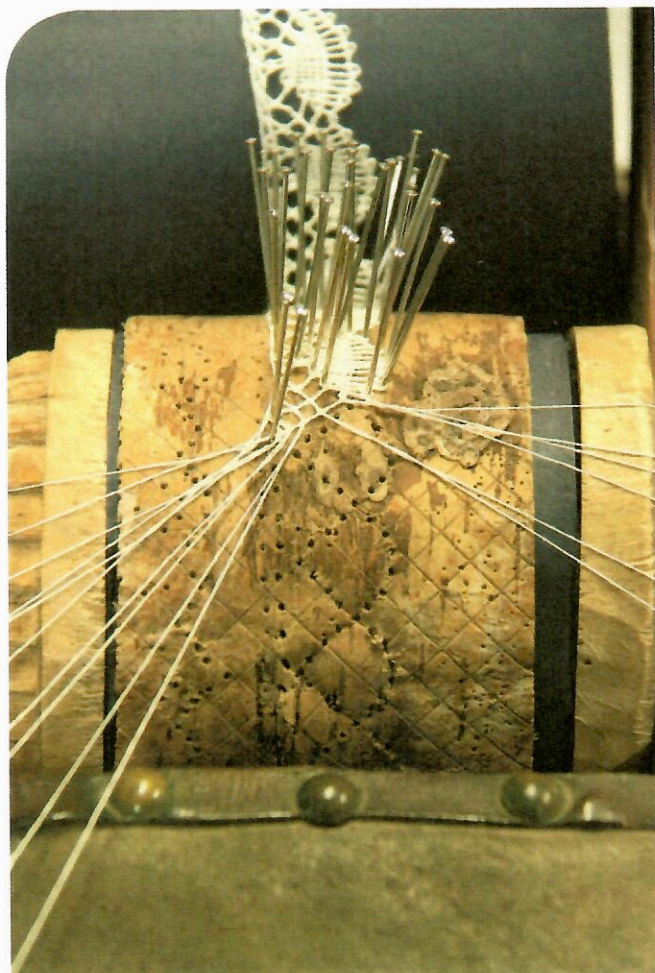
Kolmijalkainen pöytä eli renkku. Kuva: Rauni Eskola

syntyneitä lastua. Mikään ei mennyt hukkaan. Koska pitsityynyn hankkimiseen ei välttämättä tarvittu suuria investointeja, saattoi nyplääjällä olla useampi tyyny: yksi metritavaraa eli suoraa pitsiä ja toinen suuritöistä liinaa varten, kolmas kevyt tyyny, mitä oli helppo kuljettaa mukana ja neljäs varalla kiireellistä tilausta varten.

Nappulat sorvattiin koivusta kylän omilla sorvareilla eli heinämaalaisittain varvareilla. Nappulat ovat olleet suurehkoja, koska lanka on ollut myös paksuhkoa ja nappuloille piti mahtua paljon lankaa. Ne rullattiin aina täyteen rukilla.

Pitsimallit piirrettiin aikanaan tasakylkisiä mittatikkuja, myysterikalikoita apuna käyttäen tuohelle naskalilla. **Tuohimyysterit** ovat edelleen käyttökelpoisia ja niitä on otettu käyttöön näyttelytyynyille. Lehden kansikuvassa tyynyllä on vanha Päivänkakkarakapsin myysteri, minkä mukaan nypläystyö on aloitettu. Samalla tuohimyysterillä saattoi olla useampi pistelymalli ilman apupiirroksia, kuten kuvan Tiuhalehtoi-mallin myysterissä näkyy. Sittemmin myysterinä käytettiin tukevaa, vaikkapa sokeripakauksen tai kenkälaatikon pahvia, nyttemmin →

Tuohimyysteri. Kuva: Rauni Eskola

Pitsin kudonnassa tarvittavia välineitä ja lankoja.
Kuva: Pirjo Nissinen

prespaania. Pahvimyystereitä piirroksineen on oheisessa kuvassa.

Myysterin neulaväli riippuu langan vahvuudesta. Aikanaan Heinämaalla nypläyslanka oli ohuempaa valkaistua pellavaa ja 1800-luvun lopulla käytettiin myös sinisiä, punaisia ja valkoisia pellavalankoja, mitä on esillä ”Pitsihelmiä Heinämaalta” -kirjassakin. Tällöin myysterikalikalla tehty ruudutus saattoi olla jopa 2 mm. Valkaistun langan saanti vaikeutui ja 1930- ja 1940-luvun pulavuosien jälkeen siirryttiin paksumpaan, aluksi kotikutoiseen pellavalankaan. Tällöin saatettiin käyttää jopa 11 mm myysterikalikkaa. Vaikka sotien jälkeen valkaistua pellavalankaa oli jälleen saatavana, nyplääjät olivat tottuneet käyttämään valkaisematonta lankaa. Tehdasvalmisteista lankaa alettiin saada Tampellalta, joka aloitti nypläykseen so-

veltuvan langan tuotannon Orimattilassa asuneen tekstiilitaiteilija Loimarannan neuvottelujen tuloksena. Tästä lähtien on käytetty useimmiten 30 numeroista lankaa ja siihen käyvät 7 mm ja 10 mm ruudutukset.

Paksuhko pellavanvärinen lanka on ollut pitkän aikaa eräs heinämaalaisen pitsin tunnusmerkeistä, vaikka ohuestakin langasta on pitsiä kudottu. Kulta- ja hopealankojen käyttö heinämaalaisissa pitseissä yleistyi 1960-luvulla, tosin niitä oli käytetty jo aiemmin tilaustyönä tehdyissä kirkkotekstiileissä.

Kesän 2022 Pitsipäivällä toisena kohteena Heinämaan kylän lisäksi on Pitsitupa, mihin avattavassa kesänäyttelyssä esitellään nypläys-tarvikkeita eri aikakausilta myyntinäyttelyn ohella.

Mallit

Heinämaalaiset pitsimallit ovat jatkuvalankaisia, kansanomaisia ns. Torchonpitsejä. Aiemmin mallit olivat yksinkertaisia pääasiassa suoria reuna- ja välipitsejä, missä oli geometrisiä kuvioita ja verkkolyöntejä. Kapeissa pitseissä käytettiin myös valkeita tai puna-valkeita typsyjä eli hapsuja. ”Pitsihelmiä Heinämaalta” -kirjassa on esitelty näitä kaksi- tai kolmivärisiä ja tyyppillisiä malleja. Mallit monimutkaistuivat 1800- ja 1900-lukujen taitteessa.

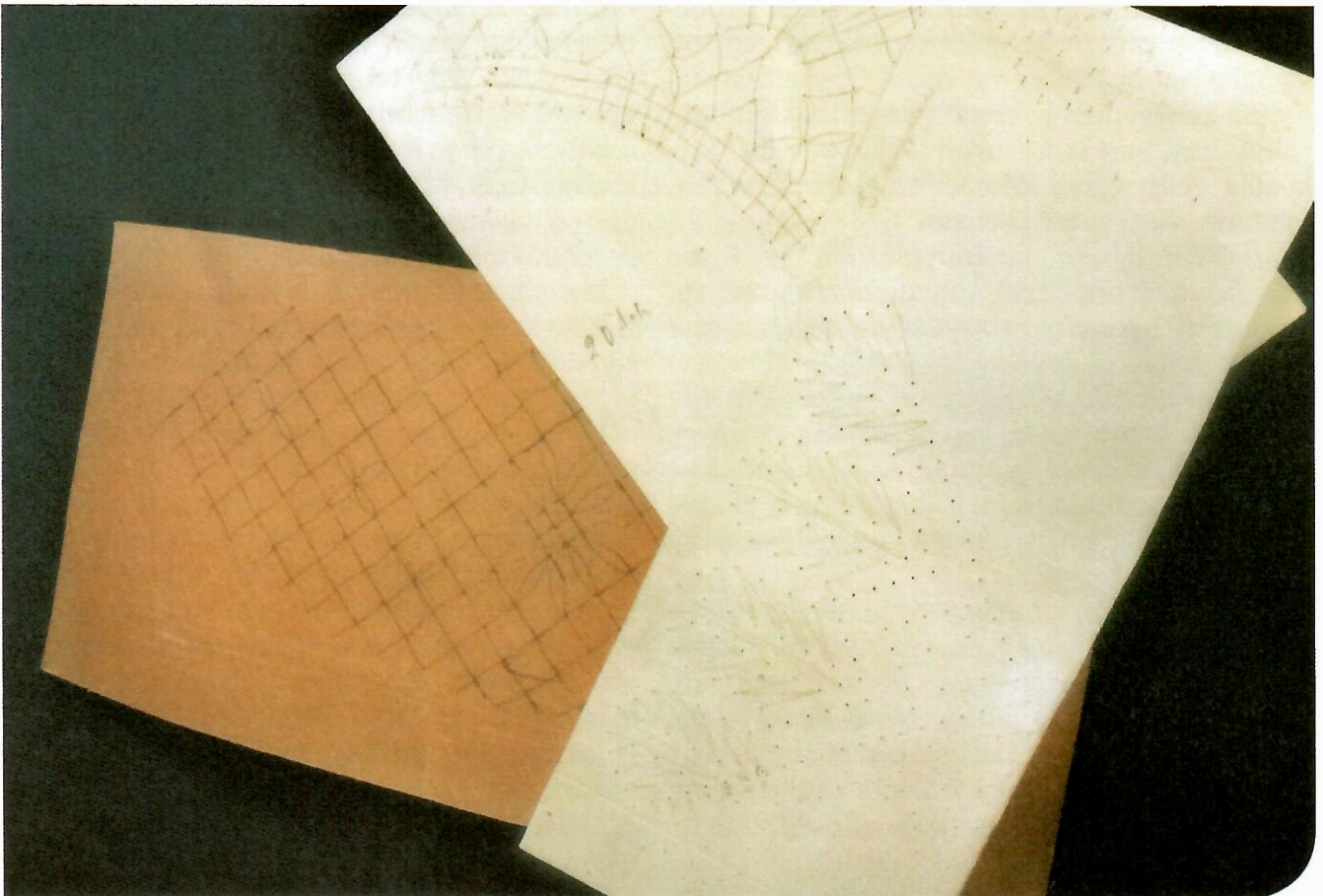
Pitsiliinoja alettiin tehdä vajaa 100 vuotta sitten ja aluksi aiheet näihin otettiin suorista pitseistä. Tyypillistä heinämaalaisille liinoille on se, että ne ovat kokonaan nyplättyjä ja että niihin suunniteltiin alusta alkaen kulman kääntö. Suuremmat liinat on tehty useammasta toisiinsa liitetystä osasta.

Vanhoja malleja on muunneltu vuosisatojen ja -kymmenten kuluessa ja tekijöiden kädenjälki on saanutkin näkyä. Taitava suunnittelija pystyi

ulkomuistista jäljentämään mallin ja niin mallit levisivät ja todennäköisesti hieman muuttuivat. Heinämaalla on ollut lahjakkaita suunnittelijoita ja ahkeria pitsinkutojia, jotka kehittivät mallistojaan. Mallit siirtyivät myös sukupolvelta toiselle ja mallikansiot täydentyivät. Nyplääjät saattoivat vaihtaa malleja keskenään, mutta molemmilla tuli olla annettavaa. Erityisen arvokkaana pidettiin pitsikauppiaitten välityksellä tilaajilta saatuja malleja, koska ne olivat uusia.

Pitsinkutojat kävivät joko itse pitsikaupalla jalkaisin tai antoivat pitsejään pitsikauppiaille myytäväksi eteenpäin. Myyntimatkat ulottuivat Helsinkiin, Kuopioon, Viipuriin ja Pietariin saakka. Kaikista malleista ei enää tiedetä, mistä se on alun perin lähtöisin. Esimerkiksi Raumalla ja Heinämaalla on samoja tai hyvin samankaltaisia malleja, mutta kummalla malli on ollut ensin?

Itse suunnitelluista malleista oltiin ymmärrettävästi mustasukkaisia: olihan toimeentulo kiinni pitsien myynnistä ja pelko oman ansiotason heikentymisestä oli aiheellinen. Liinavaatteiden

Heinämaalaisia malleja. Kuva: Pirjo Nissinen

yleistyttyä Heinämaan nyplääjien pitsien menekki parani ja kotiteollinen tuotanto kannatti. ”Pitsi oli muutettava mahdollisimman pian rahaksi. Se ei joutanut itselle”.

Mallien nimet kuvaavat heinämaalaiselle pitsille tyypillisiä kuvioita ja tekotapaa sekä paikallista murretta. Esimerkiksi Tiuhalehtoi-malli, minkä ohje on tässä lehdessä, on saanut nimensä ”tiuhasta” eli tiheänä pohjasta erottuvasta kuvioista sekä ”lehtosesta”, viuhkamaisesta kuvioista suoran pitsin ulkoreunassa. Kansikuvan Päivänkakkaramallia kutsuttiin aikanaan 12-pamppalaiseksi mantelikuvioidensa eli heinämaalaisittain pamppaloiden perusteella.

Nykyisin heinämaalaisissa pitseissä käytetään usein pamppaloita, ripsuja (silmuja) sekä palmikkoa ja ruusupohjaa eli mankelia. Myös lehtoset, verkkolyöntikuviot sekä perokset eli hämähäkit ovat tyypillisiä kuvioaiheita.

Pitsinkudonnan tallentaminen ja kehittäminen

Pitseistä saatu myyntitulo innosti aikanaan nypläämiseen ja nyplääjien keskinäinen kilpailu vahvisti pitsien kehittämistyötä varmistaen samalla laatua. Mallit ovat vuosikymmenten kuluessa kehittyneet ja pitsien käyttökohteita on tullut lisää, mistä Pitsituvan tämän kevään ”Pitsi elää” -näyttelykin kertoo. Näyttelystä on tarkemmin toisessa artikkelissa.

Ammattimaisten pitsinnyplääjien häviäminen ja pitsin menekin väheneminen ovat aiheellisesti herättäneet huolta heinämaalaisen pitsiperinteen häviämisestä jo 1980-luvulla. Heinämaan käsityöläiskylää koskevassa tutkimuksessa (Nevanlinna ym.) todetaan ”Uusien käyttöyhteyksien keksiminen, samoin kuin uusien mallien kehittäminen ja vanhojen ylläpitäminen ovat tämän päivänkin pitsinkutojien haasteita.”

1990-luvulla Heinämaan Pitsinkutojat ry keräsivät nypläysohjeita ja malleja sekä tallensivat historiaa ”Heinämaan pitsiprinsessat” -kirjaan (1998). Tallennustyö jatkui ”Elävä Pitsi Heinämaalla” -hankkeessa. Uusin julkaisu on vuodelta 2019 ”Pitsihelmiä Heinämaalta”. Julkaisujen ja myytävien mallien kautta Heinämaan pitsinkudonta on tullut tunnetuksi laajalti.

Heinämaan pitsin omaleimaisuutta todistaa Lehtelän (2019) mukaan nypläyksen mukautu-

minen aikaan sekä näkyvyyden laajentuminen ja tunnettavuuden lisääntyminen. ”Pitsin kutominen Heinämaalla” kuuluu Unescon Elävän perinnön kansalliseen luetteloon. Se velvoittaa, mutta samalla myös tukee kulttuuriperinnön vaalimista ja kehittämistä.

Pitsinkudonnan kulttuuri on muuttunut. Pitsiä ei tehdä enää ansiotyönä, vaan harrastuksena. Pitsinkudonnan osaaminen ei siirry enää suvussa tai naapurustossa eikä Heinämaalla ole entistä käsityöläiskulttuuria. Pitsinkutomisen kannattavuus väheni teollistumisen myötä ja heinämaalaisille löytyi työpaikkoja myös oman kylän ulkopuolelta. Enää ei nähdä pyyheliinoja roikkumassa talon nurkilla, vaan yhdessä nyplätään lähinnä julkisissa tiloissa sovittuna aikana. Tyynykyläperinne elää edelleen Pitsituvalla ennalta sovitusti kerran kuukaudessa. Sitä arvostavat sekä nypläystä harrastavat että henkilöt, joille Tyynykylä saattaa olla ensimmäinen askel uuteen harrastukseen.

Aiemmin pitsinkutominen keskittyi Heinämaalle, ei laajemmin Orimattilaan tai muille alueille. Nykyisin Heinämaan pitsikulttuurin sisälle mahtuu Lehtelän (2019) mukaan erilaisia ryhmiä: yksittäisiä harrastajia, aktiivitoimijoita, Heinämaan pitsiin tiiviisti liittyviä nypläämättömiä sekä pää- tai sivutyökseen nyplänneitä henkilöitä. Heinämaa alueena ja kulttuurin lähtökohtana sitoo kulttuurin yhdeksi, mutta se toteutuu laajemmalla alueella. Aktiivisten yksilöiden tehtävänä on pitää pitsikulttuuria hengissä ja edistää sen kehittymistä.

Myönteisenä voidaan nähdä käsityöharrastuksen nousu ja kiinnostus käsillä tekemiseen. Nyplättyjä pitsejä arvostetaan, niiden kauneutta ihailaan ja tekemisen taitoa jopa kadeldaan. Pitsinkudonnan säilymisen kannalta tarvitsemme sekä taidon osajia että heitä, jotka sitä arvostavat tavalla tai toisella. Heinämaan pitsikulttuuri koetaan Lehtelän (2019) tutkimuksen mukaan Orimattilassa tärkeäksi ja säilyttämisen arvoiseksi. Heinämaan pitsi kehittyy toimijoidensa ja tekijöidensä tarpeista käsin. Pitsikulttuurin voimistamiseksi ja säilyttämiseksi on pysyttävä ajan hermolla uudistuen ja muodistuen yhä uudestaan perinteitä kunnioittaen.

Todettiinhan jo yli 20 vuotta sitten Heinämaan pitsiprinsessat kirjassa edelleen ajankohdaisesti:

”Nyplätyt pitsit pystyvät nykyhetkellä kilpai-

lemaan vain omaleimaisuudellaan ja korkealla laadullaan sekä yhä uusilla ideoillaan. Tämä takaa Heinämaan pitsinnypläyksen säilymisen edelleen elinvoimaisena.”

Mitäpä tähän olisikaan lisättävää?

Uudet sukupolvet tarvitsevat edelleen aiempien eläneiden tietoa ja taitoa, joita he voivat kehittää sitä uusiin tarpeisiin ja tilanteisiin sopivaksi. Perinne tulee tuntea, jotta kulttuuri pääsee kehittymään. Eihän heinämaalainen pitsinkudonta ole millään vuosisadalla ollut samanlaista, vaan se on muuntunut ajan vaatimusten mukaan säilyttäen kuitenkin omaleimaista luonnettaan.

Keskeiset toimet pitsiperinteen säilyttämiseksi ja kehittämiseksi ovat kurssi- ja kerhotoiminnan lisäksi yhteisöllisyyden ja toinen toiselta oppimisen vaaliminen sekä Heinämaan pitsinkudontaa koskeva tiedottaminen ja muu esillä pitäminen.

Kesällä 2022 on tarkoituksena järjestää jälleen Pitsipäivät perinteisellä paikallaan viikkoa ennen juhannusta kulttuurikävelynä Heinämaalla. Yhdistyksenä koemme tärkeäksi tuoda esille pitsinkudonnan historiaa ja merkitystä

koko kylälle, missä aktiivisten nyplääjien määrä on vähentynyt, mutta myös kaikille pitsinkudonnasta kiinnostuneille läheltä ja kaukaa.

Pirjo Nissinen
puheenjohtaja
Heinämaan Pitsinkutojat ry

Lähteet:

Eskola, R., Honka-Hallila, H., Oksa, R., Orava, H. (2019) Pitsihelmiä Heinämaalta.

Heikkilä, J. (1968). Heinämaan pitsinnypläys – katoavaa kotiteollisuuttako. Sosiaalipoliitikan pro gradututkielma. Helsingin yliopisto.

Heikkonen, R. (1978). Orimattilan Heinämaan pitsinnypläys. Tutkimuksia XII. Lahden museo- ja taidelautakunta.

Hosiaisuoma-Karppinen, A. (1998). Heinämaan pitsinprinsessat. Orimattila: Heinämaan Pitsin Kutojat ry.

Lehtelä, H. (2019). Heinämaan pitsin kulttuuriset ulottuvuudet Fornäsin kulttuuriteoriaa mukailen.

Nevanlinna, L., Antikainen, I. & Polso, E. (1982). Heinämaan käsityöläiskylä. Selvityksiä ja kannanottoja XX. Lahden museolautakunta.

Pitsin kutominen Heinämaalla. Elävän perinnön kansallinen luettelo. Käsityötaidot [https://](https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/)

wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/